

OILADAGI NOTO‘G‘RI TARBIYA SHAKLLARI BOLANING SHAXS SIFATIDA RIVOJLANISHIGA TA‘SIRI

*Guliston davlat universiteti
Ijtimoiy fanlar kafedrası
o‘qituvchisi Ergashev Yusuf*

Annontatsiya. Oiladagi tarbiya bola shaxsni muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma‘naviy sifatlarni shakllantirishniga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo‘lgan xususiyatlarga ega bo‘lishni ta‘minlash yo‘lida ko‘riladigan choratadbirlar yig‘indisi bo‘lib, tarbiya vositasida oilada komil inson shaxsi shakllantirishning ayrim usullari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, giperproteksiya, g‘amxo‘rlikdan ustun keladigan gierproteksiya, o‘ta kuchli axloqiy mas‘uliyat, emotsional raddiya, qattiqqo‘llik, gipoproteksiya, ziddiyatli tarbiya.

Аннотация. Воспитание в семье – практический педагогический процесс, направленный на формирование определенных физических, умственных, нравственных и духовных качеств ребенка; Это совокупность мер, принимаемых для того, чтобы человек обладал характеристиками, необходимыми для жизни в обществе, а также выделяются некоторые методы формирования совершенной человеческой личности в семье средствами воспитания.

Ключевые слова: воспитание, гиперопека, чрезмерная опека, сильная моральная ответственность, эмоциональное неприятие, строгость, гипопротекция, конфликтное воспитание.

Annotation. Education in the family is a practical pedagogical process aimed at forming certain physical, mental, moral and spiritual qualities of the child; It is a set of measures taken to ensure that a person has the characteristics necessary for living in society, and some methods of forming a perfect human personality in the family through the means of education are highlighted.

Key words: Nurturing, hyperprotection, overprotection over care, strong moral responsibility, emotional rejection, strictness, hypoprotection, conflict education.

Kirish: Tarbiya kishilik jamiyati paydo bo‘lgan davrdan beri bor. Inson yer yuzidagi eng mukammal zot bo‘lishi uchun, avvalo, tarbiyalanishi zarur. Samarqandiyning «Bo‘stonul-orifin» asarida tarbiya va tarbiyalashning ma‘nosini ta‘riflab: «Ey o‘g‘il, farzandlaringni tarbiyalashdan oldin o‘zingni tarbiyala, tarbiya ko‘rgan oilada baodob, yaxshi fazilatli, bilimli odam voyaga yetadi», - degan edi. Ibn Sino ijodiyotida ham bu g‘oya alohida o‘rin tutadi. «Kimga qanday pandu nasihat

qilsang, unga avvalo o‘zing amal qil», - deydi alloma. Sharq mutafakkirlari, pedagog olimlari barkamol insonni yetishtirish uchun tarbiya naqadar zarurligini, uning mohiyati va mazmunini asoslab berganlar.(1)

Adabiyotlar tahlili: Bugungi kunda yoshlar o‘rtasida yuzaga kelayotgan jinoyatchilik, givohvandlik va o‘z joniga qasd qilish kabi turli xil jamiyatimiz uchun yot bo‘lgan illatlar oilaviy tarbiyaning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmaganligi, ota-onalar o‘z farzandlarining o‘ziga xos individual psixologik xususiyatlarini va ta‘sir ko‘rsatish usullarini bilmasliklari, ayrim hollarda ularga nisbatan zo‘rovonlik bilan munosabatda bo‘lishlari tufayli sodir etilayotganligi oilada ota-ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos tomonlarini psixologik qonuniyatlarini ochib berishni taqazo etadi. Chunki tarbiya jarayonida bolaga bo‘lgan munosabatlarda yo‘l qo‘yilgan xatolar bola ulg‘aygan paytda uning kelgusi hayotida jiddiy muammoga aylanishi mumkin. Ayrim ayollarning yoshligida, boshdan kechirgan qiyinchiliklari keyinchalik ularning muammoli ona sifatida shakllanishiga asos bo‘lishi, bu esa ularning farzandlari bilan bo‘lgan munosabatlariga salbiy ta‘sir etishi va muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Oilaviy tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish oilaviy munosabatlarda sog‘lom muhitning yuzaga kelishiga, bolalarda ijobiy fazilatlarining va individual-psixologik xususiyatlarining shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Oiladagi nosog‘lom psixologik muhit esa bolaga nisbatan zo‘rovonlikning yuzaga keltiruvchi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.(2)

Ota-onalar bola tarbiyasiga turlicha yondashadilar va bola bilan munosabatda turli uslublardan foydalanadilar. Ayrim tarbiya usublari bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan avtoritar uslub qattiq qo‘llik asosida olib boriladi. Munosabatlar avtoritar asosga qurilgan oilalarda bolalar doimo kattalarning ta‘qibi ostida bo‘ladilar. Boladagi tashabbus ota-ona tomonidan ta‘qiqlanadi. Har bir xatti-harakati uchun bola, albatta, jazolanadi.

Bu usul bilan tarbiyalangan bolalar qo‘rqoq, jur‘atsiz bo‘lib qoladilar, o‘z imkoniyatlarini yuzaga chiqara olmaydilar. Chunki ota-ona ularga sharoit yaratib bermaydi.

Muhokama: Qattiqqo‘llik – bir qarashda emotsional rad etishga o‘xshaydi, lekin undan ochiqroq va og‘irroqdir. Qattiqqo‘llik to‘g‘ridan-to‘g‘ri bolani yoshligidan kaltaklash, haqorat qilish, kamsitish shaklida yoki bola ehtiyojlariga to‘la befarqlik, uning bor yo‘qligini go‘yoki sezmaslik kabi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. Ikkala holatda ham bola yoshligidan nima qilib bo‘lsada, tezroq katta bo‘lish, o‘zi amallab tirikchiligini qilish, ota-ona tazyiqidan qutulishni o‘ylab yashaydi. Bunday oilada bolani u yoki bu xulqi uchun jazolash odat tusiga kirib qoladi, bola qo‘rqqanidan ota-ona hukmiga itoat etayotganligi, buning istiqbolda yomon asoratlari borligini kattalar bilmaydilar, bilsalar ham bu usul ular uchun samarali tuyuladi. Aybdorlik, aybga

yarasha jazo kabi usullar bola xulq-atvorini boshqaruvchi psixologik omilga aylanadi, u ham kelajakda doimo aybdorlarni qidirishga o'rganib boradi.

Olimlar ham noto'g'ri tarbiya shakllari bolani rivojlanishiga jua salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaganlar. Noto'g'ri tarbiya shakllaridan biri ***gipoproteksiya (qo'llab-quvvatlamaslik, himoyalashning yo'qligi)*** – bolaga nisbatan diqqat-e'tiborning yetishmasligi, uning uchun qayg'urmaslik, nazorat qilmaslik, nima bilan mashg'ul bo'lib yurganligiga qiziqmaslik, bola ehtiyojlarining qondirilmasligi bilan xarakterlanadi.

Bolani emotsional jihatdan xo'rlashda esa ota - ona bolaga umuman e'tibor bermaydi, u haqda umuman qayg'urmaydi, uni nazorat ham qilishmaydi. Bu esa bolada emotsional xo'rlanish hissini keltirib chiqaradi va uning shaxsida salbiy sifatning yuzaga kelishiga asos bo'ladi.

Mutloq gipoproteksiya (bolani umuman tashlab qo'yish)da esa bola ehtiyojlari qondirilmaydi va nima qilib yurganligi nazorat qilinmaydi. Bolaning ovqatga, kiyimga, dam olishga bo'lgan ehtiyojlariga umuman e'tibor berilmaydi.(3)

Yashirin gipoproteksiya – ota-ona bola uchun shunchaki yuzaki qayg'urganligi sababli bolani qo'llab-quvvatlash ham juda past darajada bo'ladi. Ota-ona, go'yoki bolasi uchun qayg'urayotganga o'xshaydi, lekin aslida faqat uning hayotiy ehtiyojlarinigina qondirishadi, xolos. Bunda birgalikdagi faoliyat va muloqotda hamkorlikning yo'qligi, bolaga chinakamiga g'amxo'rlik qilinmaslik kuzatiladi. Talab qo'yiladi-yu, lekin uning bajarilishi nazorat qilinmaydi. Bola ich-ichidan emotsional xo'rlanishni his qilishi mumkin.

Perfeksionizm – ota-ona bolani tarbiyalashda “shu ishni qilmaganing uchun mana buni olib bermayman” qabilida bolani tarbiyalashga harakat qilishadi, lekin ularda, aslida bolani qo'llab-quvvatlash istagining o'zi bo'lmaydi, chunki bunday ota-onalar bolasini yaxshi ko'rmaydilar. Bunday holat ko'pincha o'gay ota-onalarda bo'ladi. Ular, bola ota-ona mehri va g'amxo'rlikiga munosib emas, chunki u biron ishni yoki o'z burchlarini bajarmaydi, shuning uchun u jazolanishi kerak, – deb hisoblaydilar. Buning natijasida bola noto'g'ri idrok qilinadi va unda emotsional xo'rlanish yuzaga keladi. (3)

Ma'lumki o'zaro munosabatlardagi nizolarda tomonlarning har biri o'zini haq deb hisoblaydi. Shunday ekan, ona va bola munosabatlarida muammoli va nizoli vaziyat yuzaga kelib qolgan hollarda ota-ona o'z tarbiya uslubini haq deb hisoblashi tabiiy bo'lganidek, farzand ham o'zini haq deb biladi. Demak bunday vaziyatlarda ota-ona muammoga faqat o'zining emas, balki bolaning nuqtayi nazaridan ham qarashi lozim. Ota-onalarning bola tarbiyasi haqidagi tasavvurlarining sayozligi ham bu borada muammo, qiyinchilik va tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Gap shundaki, ota-onalar aksariyat hollarda tarbiya jarayonida farzandini o'ziga xos tomonlarini, uning qobiliyat va layoqatlarini, mayl va istaklarini yetarlicha hisobga

olmaydilar. Ular ko‘pincha bola tarbiyasini o‘zlari o‘ylagan yo‘nalish asosida ma’lum bir “qolip”ga moslab va ma’lum natijani ko‘zda tutib amalga oshiradilar. Farzandi ulg‘aymasdan turib uni qanday yashashi, kim bo‘lishi, qayerda ishlashi va hokazolar haqida aniq rejalar tuzadi. Tarbiya jarayoni esa o‘z navbatida bolani shu tasavvurga moslashtirish borasidagi mashaqqatli yo‘lga aylanib qoladi. Bu faqat ota-ona uchun emas, balki farzand uchun ham qator noqulayliklar yaratadi. Natijada ota-ona va farzand o‘rtasida “jarlik” paydo bo‘ladi, farzandning kattalar ko‘rsatmasiga qarshi borishi, ota-onasidan ko‘ra o‘zgalarga yaqinroq bo‘lish hollari kuzatiladi. Shuning uchun bola shaxsiga qaratilgan har qanday zo‘ravonlikning oldini olish lozim. Buning uchun oilaviy qadriyatlarni ustuvorligini ta‘minlash, oilada sog‘lom psixologik muhitni yaratish, hayotga nibatan munosabatni o‘zgartirish lozim. Ko‘pincha insonni hayotga munosabati va dunyoqarashi ham tarbiya jarayonida o‘ziga xos muammolarni yuzaga keltiradi. Hayotga munosabatimizni o‘zgartirish – tarbiyadagi usullarimizni qayta qurish demakdir.

XULOSA

Oilaviy tarbiyaning yana bir shakli – ziddiyatli tarbiya. Bunda oila a‘zolarining har biri bitta bolaga nisbatan turlicha tarbiya uslublarini qo‘llaydi, masalan, otasi o‘ta qattiqqo‘l, ona o‘ta mehribon, yoki ota-ona bolaning xulqini juda nazorat qilib, mas’uliyat bilan uning axloqiy tarbiyasi bilan shug‘ullalanadi, buvilari esa aksincha, uni erkalatib, izdan chiqib ketishini – “hali yosh, katta bo‘lganda o‘zi yaxshi bo‘lib ketadi”, qabilida ma‘qullayveradi. Bunday beqaror tarbiya uslublarini *E.Eydemiller*, *V.Yustitskiy*, *N.Leongardlar* o‘rganib, uning oqibatida bolada salbiy xarakter xususiyatlari, masalan, qaysarlik, obro‘li shaxslarning tazyiqini noto‘g‘ri baholash kabilar shakllanishini isbotlaganlar. Ota-ona tarbiyadagi beqarorlikning oqibatlarini tasavvur qilsalarda, uning oldini olishni bilmaydi. Ko‘pincha bu – bolalikka xos sifatlar ekanligi fikri ularni tinchlantiradi. Aksariyat ota-onalar bolasini yo‘qotib qo‘yish yoki uning ko‘ngli qolishidan qo‘rqib ham noto‘g‘ri tarbiya yo‘llarini tutadi. Shuning uchun oilaviy tarbiya o‘ta murakkab jarayon bo‘lib, unda ota-onalar oldindan psixologik jihatdan tayyor bo‘lishlari kerak.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Darslik. –Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007. –152 b.
2. Qurbanova G.A. Oiladagi shaxslararo munosabatlarning farzand ijtimoiy persepsiyasiga ta‘siri. Psixol. f. n... dis. avtoref. – Toshkent: TDPU, 2009. – 26 b.
3. Abdullayeva D.U. Oilada ota-ona va bola munosabatlarining o‘ziga xosligi. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2021.– B. 188-193